

Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу),

вид-во «Наукова думка», К., 1974 р., 286 с.

На території України відомо багато археологічних пам'яток доби первіснообщинного ладу. Значну їх кількість виявлено й на території Прикарпаття, Закарпаття і Волині. На основі матеріалів з цих пам'яток у рецензованій книзі висвітлюється історія стародавнього населення західноукраїнських земель, починаючи від доби палеоліту і кінчаючи ранньозалізним часом. В історії людства це величезний період, протягом якого відбувався процес становлення людини, виникнення людського суспільства і його розвиток до часу розпаду патріархально-родових відносин.

Автори монографії використали величезний фактичний матеріал, а також інші історичні джерела. Рецензована книга написана з позицій марксистсько-ленінської методології, відповідає сучасному рівню радянської історичної науки. Вона складається з передмови, шести розділів і коротких висновків.

У першому розділі дається фізико-географічна характеристика районів Волині, Закарпаття та Прикарпаття і підсумовуються результати археологічного дослідження цих земель протягом понад сторічного періоду.

Другий розділ присвячено історії стародавнього населення доби палеоліту. Тут порушено таку важливу проблему, як час заселення районів Прикарпаття і Волині, відзначено особливості розвитку палеолітичної культури на цій території. На основі даних, здобутих при розкопках стоянок Подністрів'я, по-новому висвітлюється питання соціального ладу середнього палеоліту. Так, завдяки відкриттю О. П. Чернишем колективних жител мустьєрського часу в четвертому шарі стоянки Молодове I та в одинадцятому і дванадцятому шарах Молодове V доведено, що родові відносини виникли й існували тут вже в епоху мустья, а не в пізньому палеоліті, як це трактувалось в багатьох працях радянських дослідників. Розкопки на стоянці Молодове V допомогли з'ясувати час виникнення зпяряд праці, зокрема серпів. Нові матеріали дають підставу твердити, що найдавніші серпи з'явилися у пізньому палеоліті, а не в мезоліті, як вважалося раніше. Нарешті встановлено, що техніка шліфування і свердління м'яких порід каменю виникла не в неоліті, а в пізньому палеоліті.

Таким чином, ґрунтуючись на матеріалах палеолітичних поселень досліджуваної території, автор відповідного розділу дійшов до принципів нових висновків щодо розвитку господарства, техніки та суспільних відносин на землях Волині і Прикарпаття у цей час.

У третьому розділі висвітлюється історія населення даного регіону за доби мезоліту. Дослідження О. П. Черниша дали змогу охарактеризувати господарство і культуру місцевого населення та виділити чотири послідовних етапи розвитку мезолітичної культури на території Прикарпаття і Волині. Це дуже важливо, бо період мезоліту — одна з найменш вивчених ланок у розвитку первісного суспільства.

Значний науковий інтерес становить опублікована в праці хронологічна класифікація палеоліту і мезоліту Прикарпаття, в якій ступені та фази пов'язуються і з геологічною хронологією, і з датами абсолютного часу, вперше в СРСР встановленими за допомогою радіовуглецевого методу на матеріалах багатошарових стоянок Подністрів'я.

Четвертий розділ характеризує походження та історичну долю неолітичних і енеолітичних культур на західноукраїнських землях, а також їх зв'язки з іншими синхронними культурами суміжних районів. Пропонується і нове датування культури шнурової кераміки. Як відомо, раніше її пов'язували з епохою бронзи, а тепер, за останніми даними, вона датується другою половиною III—першою половиною II тисячоліття до н. е. (с. 179).

У п'ятому розділі широко висвітлюється історія племен бронзового віку Прикарпаття, Закарпаття і Західної Волині. Вивчення археологічних пам'яток цієї території дозволило авторам монографії не лише з'ясувати ряд питань економічного і суспільного устрою місцевих племен доби бронзи, а й дати своє визначення їх етнічної належності. На наш погляд, І. К. Свенников має рацію, вважаючи, що культури середнього періоду бронзового віку — комарівська і тицівецька — становили субстрат для тих, з якими були генетично пов'язані східне і західне відгалуження ранньослов'янської культури (с. 194—195).

Останній, шостий розділ присвячено історії та культурі стародавнього населення Волині, Прикарпаття і Закарпаття за доби раннього заліза. Автори, використовуючи найновіші джерела, розглядають його господарство, побут, культуру, суспільні відносини та етнічну належність. У рецензованій праці вирішується ряд принципових питань, пов'язаних з історичною долею місцевих племен. Так, на підставі численних матеріалів Л. І. Крушельницька спростовує погляди польського дослідника З. Буковського на ансоцьку культуру як на локальний варіант лужицької. Вона доводить, що походження першої слід пов'язувати з тією місцевою культурою, яка склалася ще в середовищі комарівської культури (с. 238—240). У монографії критикуються погляди німецьких буржуазних вчених С. Петерсена і К. Таккенберга на проблему походження місцевих на-

м'яток поморської культури. Ці дослідники намагались трактувати їх як належні стародавнім германським племенам, щоб обгрунтувати свою тенденційну концепцію про переселення германців у Північне Причорномор'я в III ст. до н. е. Проте, як вказується в рецензованій праці, це не відповідає історичній дійсності, бо пам'ятки поморської культури, розташовані на схід від Західного Побужжя, невідомі (с. 276). Отже, розглянуті в монографії питання є важливим для розв'язання проблем слов'янського етногенезу.

Рецензована праця не позбавлена певних недоліків. Так, у тексті трапляється помилкове написання географічних назв (наприклад, Атака замість Атаки, Гордівиці замість Гордіви, Бодрогкерештур замість Бодрогкерестур та ін.). На с. 88 в посиланні невірно вказано прізвище дослідника Круковського, є окремі помилки в написанні назв іноземних публікацій (с. 10; 211; 245) та у вихідних даних. Слід відзначити ряд помилок на картах (р. Гуква замість р. Гучва, Спрр замість р. Стир, Слуд замість Случ). Найвні й інші перекручення.

Слід підкреслити, що колективна монографія львівських археологів є важливим внеском в радянську археологічну науку. Це перша узагальнююча праця з первісної археології західних областей УРСР. Гідним уваги є художнє оформлення книги та добір ілюстрацій (11 карт поширення окремих археологічних культур і 69 таблиць археологічних матеріалів).

Рецензована праця, безперечно, стане в пригоді не лише фахівцям-археологам, але й студентам історичних факультетів вузів, вчителям, учням, краєзнавцям та широкому колу читачів, які цікавляться історією нашої Батьківщини.

М. М. Кучінко

А. Т. СМІЛЕНКО

Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.),

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 208 с.

Експансія та занепад Римської імперії, а потім навала кочівників (гуннів та аварів) сколихнули народи Європи, прискорили їх історичний розвиток. Численні племена, підхоплені загальною течією, міняють свій спосіб життя, залишають старі місця в пошуках нових, кращих земель. Усі ці процеси знайшли своє відображення в історії східних слов'ян.

Рецензована монографія А. Т. Сміленко присвячена тому періоду історії населення Степового Подніпров'я (I та початок II тисячоліття н. е.), коли у східнослов'янському суспільстві відбуваються глибокі внутрішні зміни, остаточно відмирає родовооб'єднаний лад. На цей час припадає розквіт, а потім занепад воєнної демократії, який завершується виникненням і зміцненням класового суспільства, встановленням феодального ладу і утворенням могутньої давньоруської держави. Закінчується книга татаро-монгольською навалюю, після якої значна частина слов'янських поселень у Степовому Подніпров'ї перестала існувати.

Як правильно підкреслює автор, область Степового Подніпров'я становить особливий інтерес у зв'язку з розташуванням його на південно-східній окраїні слов'янських земель, у зоні стику з численними неслов'янськими кочовими та осілими племенами Північного Причорномор'я. В результаті багаторічних археологічних досліджень зібрано численний фактичний матеріал, але до цього часу він не був підсумований і узагальнений в одній праці. Монографія А. Т. Сміленко — перша ґрунтовна спроба в цьому напрямі.

Автор, спираючись на археологічні дані й зіставляючи їх з нечисленними свідченнями писемних джерел та матеріалами суміжних наук (наприклад, антропології), робить спробу визначити етнічний склад населення Степового Подніпров'я протягом усього I тисячоліття н. е. та раннього середньовіччя. Предметом особливої уваги дослідниці є ті пам'ятки, етнічна належність яких розглядалася досі в літературі як спірна.

У дискусійних питаннях автор зберігає науково обґрунтовані позиції, уникає надто категоричних і передчасних тверджень. Зокрема, порушуючи широко дискутоване у вітчизняній і зарубіжній літературі питання про етнічний склад населення черняхівської культури (розділ II—III), А. Т. Сміленко полемізує з поглядами М. І. Артамонова, М. О. Тиханової, Ю. В. Кухаренка та Г. Вернера, які схильні пов'язувати черняхівську культуру з германськими племенами готів. Вона звертає увагу на сліди готів у пам'ятках типу Брест-Тришин та Дитиничі, а також на певні елементи готської культури в матеріальній культурі окремих пам'яток Волині (Косанове, Компаніїці та ін.). На основі порівняльного аналізу археологічного матеріалу Степового Подніпров'я і суміжних з ним територій, вона приходить до висновку, що черняхівські пам'ятки північної частини Степового Подніпров'я і основної території цієї культури мають подібні риси. Тому, на думку автора, Степове Подніпров'я можна вважати частиною території черняхівської культури, яку А. Т. Сміленко розглядає як моноетнічну і слов'янську. Про сарматські, германські та античні елементи в черняхівських пам'ятках Подніпров'я автор зазначає, що вони відігравали другорядну роль. Досить обережно висловлюється автор щодо локальних варіантів черняхівської культури.